

Острозька давніна.
Ostroz, 2013. – Вип. 2. – С. 26-42.

Олег Однороженко

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДЖЕРЕЛА ХІІІ – ХІІІ СТ. ТА ПОХОДЖЕННЯ ГЕРБА КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ

Герботворення найпотужнішого княжого роду пізньосередньовічної Русі/України представлено значною кількістю пам'яток, що дозволяють відтворити еволюцію родового герба князів Острозьких зі значним ступенем деталізації, починаючи від середини XIV ст.¹, тобто від того часу, коли на сторінках письмових джерел з'являється засновник княжого дому – Данило князь на Острозі. Разом з тим, відкритим залишається проблема походження їхнього герба, що не в останню чергу пов'язана з питанням походження самого роду, навколо якого дотепер точиться гострій дискусії.

Практично тотальна втрата руських джерел від ХІІІ – першої половини XIV ст. створює вагомі перешкоди у визначенні основних рис руської геральдичної традиції цієї доби, вивчення якої могло б слугувати підставою для висновків щодо походження герба князів Острозьких. Відповідно, надзвичайно актуальною стає необхідність розширення джерельної бази за рахунок залучення іноземних джерел, в першу чергу західноєвропейського походження, в яких натрапляємо на унікальну інформацію щодо ранніх етапів розвитку руської геральдики².

Так, вже у найдавнішому відомому на сьогодні середньовічному гербівнику – німецькій латиномовній геральдичній поемі Конрада фон Муре «Clpearium Teutonicorum», створеній у 40-х рр. ХІІІ ст.,³ вміщено опис герба Руського королівства – «Червоний повстяний капелюх у білому полі

¹ Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV-XVIII ст. – Харків, 2008. – С. 10-33.

² Heymowski A. Herby polskie w paryskim Armorial Bellenville // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa, 1990. – Т. 32-33. – С. 116-123; Mikucki S. Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gelrego // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa, 1958. – Т. 3. – С. 110-114; Das Concilium, so zu Constanz gehalten ist worden des Jars, do man zalt von der Geburdt unsers Erlösers 1413 Jar. – Augsburg, 1483. – С. 109-111, 217; Piekosiński F. Najstarsza rola marszałkowska polska // Herold Polski. – Kraków, 1897. – С. 36; Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, rechte Lyncenich // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa, 1985. – Т. 29. – С. 114-116; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa, 1968. – Т. 12. – С. 80-84; Однороженко О. Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV-XVI ст. – Харків, 2009. – С. 16-19.

³ Черных А. П. Гербовники XIII века // Средние века: исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени. – Москва, 2007. – Вып. 68. – С. 90-110.

Руського короля, народ якого проживає далеко від Рейну»,⁴ поміж гербами найвизначніших європейських володарів – королів Риму, Франції, Іспанії, Угорщини, Чехії, Англії, Єрусалима, Швеції, Данії, Норвегії та ін.:

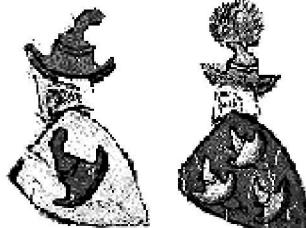
Rex romanorum, si quid veri mea prefert
Vox, aquilam nigro forme croceo clipeo fert.
Francus rex in lasurio flores liliorum
Ex auro prefert, id habens insigne decorum.
Rex Hispanie duos gilvo tibi nigro leones,
In niveoque duas urbes rubeas ibi pones.
Albus equus rubeo clipeo regis solet esse
Ungarico, nec equo frenum, nec sella deesse.
Dumque Bohemie tibi rubeum clipeum fore ponam
Hic albus leo vult antepreferre coronam.
Anglice rex, clipeus tuus albus habetur ibique,
Crux transit rubea spes terra ubique.
*Pileus in niveo clipeo rubet estque Rutheni
Regis, gens cuius procul est a littore Reni.*
Vult Marrochi rex in auris dominans truculentis
In croceo rochos tres forme ferre rubentis.
Regi Jerusalem diversa pericula ferentis
In clipeo nivea crucis extat forma rubentis.
Nigro rex Dacus aquilam sibi dimidiare,
Ex rubro currusque rotam vult contiguare.
In fulna rex Swesonis vult ferre gemellas,
Ex viridi pictas sub complexu domicellas.
Ecce tuus Norwegia rex Danis bene notus
Fert clipeum cuius color est niger, ut puto, totus.
Prussia rex tuus in nivea tria fertur habere
Maurorum capita, si verum nescio de re.
Dux tuus, Austria, vult clipeum preferre rubentem,
Cuius pars fert media zonam candore nitentem ...⁵

Невдовзі після того описаний в «Clipearium Teutonicorum» герб Руського королівства бачимо зображенім у знаменитому Цюрихському гербовому сувої (Züricher Wappenrolle) початку XIV ст. – червоний повстяний капелюх вміщено в срібному щиті готичної форми, над щитом знаходиться

⁴ Гречило А. Становлення символів Руського королівства (друга половина XIII – початок XIV ст.): версія, міфи й традиція // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 271.

⁵ Liebenau T. Das älteste Wappengedicht Deutschlands // Vierteljahrschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie. – Berlin, 1879. – Jahrgang 7. – S.21-22; Ganz Geschichte der heraldische Kunst in der Schweiz im Jahrhunderts. – Zürich, 1899. – S.174-185.

рицарський шолом, у нашоломнику – аналогічний до зображеного в щіті капелюх⁶. Крім того, поруч з описаним вище зображенням розміщено інший варіант руського герба, який має в червоному щіті готичної форми три срібних капелюхи з чорними китицями, над щитом шолом, у нашоломнику срібний капелюх під павичевими пір’ями⁷. Руські герби займають, відповідно, передостаннє та останнє місця в долішньому ряді першої частини гербового сувою, закриваючи собою почет геральдичних знаків держав Старого світу.

Мал. 2-3: герби Руського королівства в «*Zürcher Wappenrolle*»

Варто відзначити, що репрезентація Русі подібними гербовими фігурами видається дещо несподіваною. Ці герби, як, утім, і визначення їхньої державної належності, явно завели в глухий кут перших видавців Цюрихського гербового сувою. Автори, що готували його до друку 1930 р., очевидно перебували у полоні цілої низки стереотипів щодо руської середньовічної історії, а тому, в разі з першим з руських гербів, заходилися шукати паралелей до нього в геральдичних пам’ятках Великого князівства Московського кінця XV-XVI століть⁸. А потрійність зображення гербових фігур у другому руському гербі наївно пояснювали як своєрідний символ трьох «головних галузей Русі» (Великої, Малої та Білої)⁹. Анахронізм подібних припущенень є очевидним, тим більше, що в «*Clipearium Teutonicorum*» чітко вказано на принадлежність герба з червоним повстяним капелюхом Руському королю («*Rutheni Regis*»), тобто – володарю Галицько-Волинської держави, що єдина на просторах колишньої Києво-Руської імперії використовувала відповідну титулатуру в XIII-XIV століттях¹⁰.

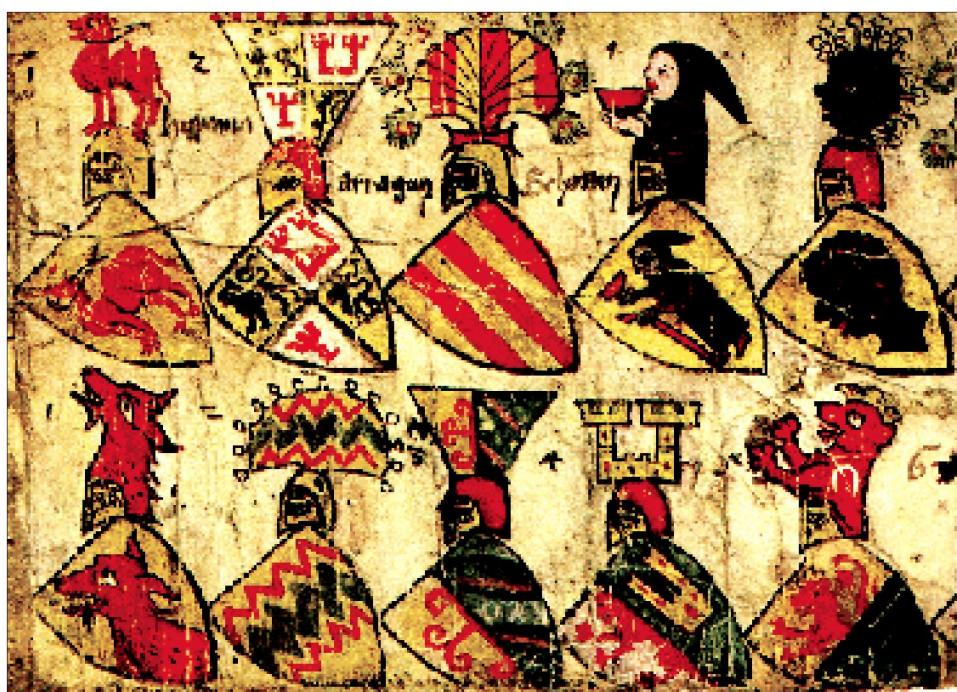
⁶ Merz W., Hegi F. Die Wappenrolle von Zürich. Ein heraldisches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts in getreuer farbiger Nachbildung des Originals mit den Wappen aus dem Hause zum Loch. – Zürich – Leipzig, 1930. – S. 15-16.

⁷ Там само. – S. 16.

⁸ Там само. – S. 15-16.

⁹ Там само. – S. 16.

¹⁰ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – С. 224; Латто-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников // Болеслав Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 247-249; Кутчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 147-148, 168, 171, 176, 183; Барвінський Б. Українські сферагистичні пам’ятки XII – XIV ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 255; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII – початок XIV ст.) // Король Данило Романович

Мал. 1.1. Королівські герби з першої частини «Zürcher Wappenrolle»

Мал. 1.2. Королівські герби з першої частини «Züricher Wappenrolle»

Якщо з державною прив'язкою цих геральдичних зображень ситуація є доволі ясною, то в разі з роз'ясненням причин появи саме подібних фігур як гербів Руського королівства перед нами виникають поважні труднощі. Власне, можливими є три шляхи розв'язання цієї проблеми. По-перше – визнати, що в даному випадку справу маємо з гербом апокрифічним, тобто таким, який не існував насправді, а є лише витвором фантазії самого автора відповідного геральдичного джерела.

Проти подібного способу вирішення питання говорить, в першу чергу, наявність схожих за своїм змістом варіантів герба Русі в обох поданих джерелах, що виключає можливість довільної вигадки, тим більше, що в «*Züricher Wappenrolle*» інформація щодо руських гербів хоч і є подібною до відомостей «*Clippearium Teutonicorum*», але подається у значно більш розгорнутому вигляді. Разом з тим ні в «*Clippearium Teutonicorum*», ні в «*Züricher Wappenrolle*» ми не знаходимо інших прикладів цілком апокрифічних гербів. Навіть у тих випадках, коли в «*Züricher Wappenrolle*» подано герби окремих ісламських держав, як, скажімо, Марокко та Вавилонського султанату¹¹, які, очевидно, ніколи не мали гербів в суто європейському розумінні цього явища, все ж не можна говорити про цілковиту апокрифічність даних зображень.

Звернемо увагу на те, що шахові тури як герб Марокко незмінно присутні також в інших середньовічних західноєвропейських гербівниках, таких як «*Armorial Wijnbergen*»¹², «*Armorial du Hérault Vermandois*», «*Lord Marshal's Roll*»¹³, «Хроніка Констанцького собору»¹⁴ і, зрештою, в тій же таки поемі «*Clippearium Teutonicorum*» – «*Vult Marrochi rex in auris dominans truculentis in croceo rochos tres forme ferre rubentis*»¹⁵. Ці фігури, очевидно, були пов'язані з певною місцевою традицією символічної репрезентації країни, що і мало вплинути на відтворення даного сюжету як герба Марокко в західноєвропейській геральдичній традиції. У свою чергу, зображення голови вавилонського царя Навуходоносора, яке бачимо на гербі Вавилонського султанату в «*Züricher Wappenrolle*», в середньовічній Європі стійко асоціювалося з геральдичною репрезентацією цього державного утворення¹⁶. Такий сюжет знайшов своє відображення також у суто європейських геральдичних пам'ятках, зокрема, на гербі Добринської землі Польського королівства¹⁷.

і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 129.

¹¹ Merz W., Hegi F. Die Wappenrolle. – S. 14-15. Вавилонським султанатом в середньовічних джерелах називали державу Фатимідів (від 972 р.), столицею якої був Новий Вавилон у Єгипті (нині частина Каїру).

¹² Armorial Wijnbergen. – N. 1284.

¹³ Lord Marshal's Roll. – N. 14.

¹⁴ Das Concilium, so zu Constanz gehalten ist worden des Jars, do man zalt von der Geburdt unsers Erlösers 1413 Jar. – Augsburg, 1483. – S. 113 v.

¹⁵ Liebenau T. Das älteste Wappengedicht Deutschlands. – S. 22.

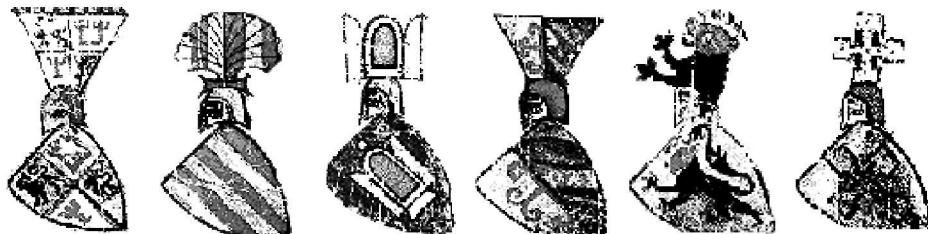
¹⁶ Das Concilium, so zu Constanz. – S. 115 v.

¹⁷ Kuczyński S. Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje. – Warszawa, 1993. – S. 16-18.

Мал. 4-5: герби Марокко та Вавилону в «Züricher Wappenrolle»

Інша річ, що Цюрихський гербовий сувій не раз подає державні герби в доволі спотвореному вигляді, що, звичайно, не може вказувати на їх апокрифічність, натомість змушує шукати паралелі з гербами, які мали реальне значення в тогоджній геральдичній практиці. Так, «Züricher Wappenrolle» подає доволі відмінні від зафікованих в тогоджніх джерелах варіанти гербів королівств Кастилії та Леона (Іспанії), Арагона, Португалії, Навари, Норвегії, Єрусалимського королівства та ін.¹⁸

Мал. 6-11: герби Іспанії, Арагона, Португалії, Навари, Норвегії та Єрусалимського королівства в «Züricher Wappenrolle»

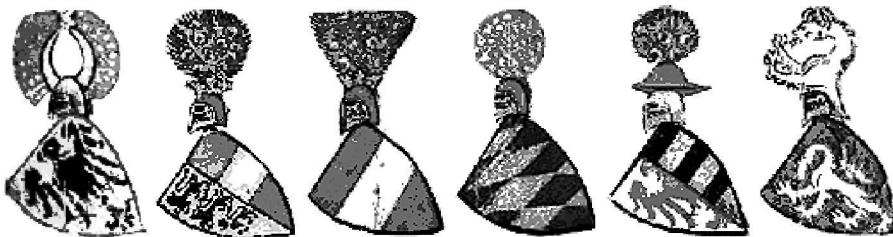
Взагалі необхідно відзначити, що в «Züricher Wappenrolle» більш-менш адекватно відображені державні герби в основному лише тих країн, які розміщувалися неподалік від місця створення цього геральдичного твору.¹⁹ Це в основному герби німецькомовних держав – Священної Римської імперії, Карантії, Австрії, Баварії, Саксонії, Штирії, Бадена, Вюртемберга, Лотарингії та ін., або їхніх безпосередніх сусідів – Франції, Чехії, Угорщини, Сілезії, Англії, Данії та ін.

Очевидно, що стосовно руських державних гербів маємо справу з певною, хоч і доволі відчутною, модифікацією реально наявного геральдичного зображення. Власне, другий спосіб розв’язання проблеми якраз і полягає у віднайденні можливого прототипу цюрихських зображень серед відомих геральдичних знаків Галицько-Волинської держави.

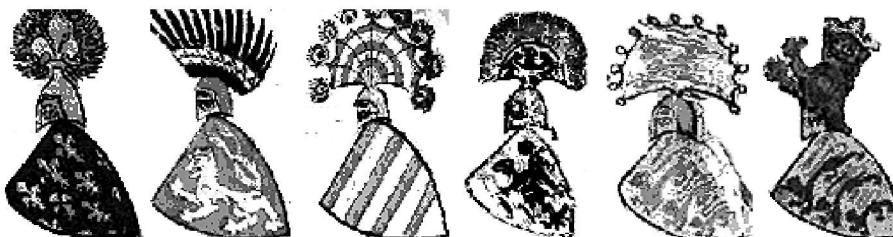
¹⁸ Merz W., Hegi F. Die Wappenrolle. – S. 12-15.

¹⁹ Там само. – S. 16-20.

Перше, що спадає на думку, – провести паралель між зображеннями в «Züricher Wappenrolle» руськими гербами та пізнішими видозмінами герба Галицького королівства (у вигляді однієї, двох або трьох корон)²⁰, що їх, на думку цілого ряду науковців²¹, використовували як претензійні герби угорські королі другої половини XV – першої половини XVI ст.,²² а згодом почали використовувати австрійські імператори²³.

Мал. 12-17: герби Священної Римської імперії, Каринтії, Австрії, Баварії, Саксонії та Штирії в «Züricher Wappenrolle»

Мал. 18-23: герби Франції, Чехії, Угорщини, Сілезії, Англії та Данії в «Züricher Wappenrolle»

²⁰ При найменні інші відомі на сьогодні геральдичні знаки Руського королівства (двоголовий орел, лев, галка, хрест) до подібних паралелей явно не надаються (див.: Гречило А. Територіальні символи. – С. 128-136).

²¹ Ströhl H. Oesterreichisch-Ungarische Wappenrolle nach Seiner Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät grossem Titel. – Wien, 1890. – S. 14; Bárczay O. Heraldika késikönyve. – Budapest, 1897. – S. 32. – Ill. 85; Kuczyński S. Polskie herby ziemskie. – S. 227-228; Гречило А. Символи Королівства Галичини і Лодомерії (1772-1918) // До джерел. – Київ – Львів, 2004. – Т. 1. – С. 538-553.

²² Pray G. Syntagma historicum de sigillis Regum et Reginarum Hungariae pluribusque aliiis. – Buda, 1805. – Tabl. XII. – Fig. 8; Tabl. XIII. – Fig. 2, 5; Tabl. XV. – Fig. 1; Tabl. XVI. – Fig. 1.

²³ Posse O. Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913. – Dresden, 1913. – Vol. 3. – Tabl. XXVI. – Fig. 2; Tabl. XXVII. – Fig. 2; Dresden, 1913. – Vol. 4. – Tabl. XXIX. – Fig. 2; Tabl. XXX. – Fig. 1; Tabl. XXXI. – Fig. 2; Tabl. XXXII. – Fig. 1; Ströhl H. Oesterreichisch-Ungarische Wappenrolle. – Tabl. IX.

Уперше цей герб бачимо на печатках короля Матвія Корвіна (Маттьяша Гуньяді) від 1470-1474²⁴, 1475-1479 (маєстатична)²⁵, 1475²⁶ та 1477 років²⁷. Він містить у щиті зображення однієї корони, що в загальних рисах має певну подібність до описаного в «Clpearium Teutonicorum» та першого із зображеніх у «Züricher Wappenrolle» руських гербів. Згодом, аналогічний сюжет бачимо на меншій королівській печатці Владислава II від 1491 року²⁸. Утім, на його ж печатці 1490-1514 pp. в щиті з'являються вже дві корони, які розміщено одну над одною²⁹. Аналогічну конструкцію цей герб має також на королівських печатках Людовика II від 1521 р.³⁰ та Яноша Запольяй від 1527-1528 років³¹. З XVI ст. Габсбурги, як угорські королі, використовували на своїх печатках також зображення герба з двома коронами³². І лише згодом у цьому гербі з'являється третя корона³³. Від 1772 р. останнє зображення незмінно присутнє на гербі Королівства Галичини і Лодомерії³⁴.

Мал. 24: печатка угорського короля Матвія Корвіна 1470 р.

Власне, функціонування на державних печатках Угорського королівства різних видозмін герба з однією, двома або трьома коронами начебто мало вказувати на прямі паралелі з зображеннями в «Züricher Wappenrolle».

Утім, перешкодою до подібних висновків є кілька поважних обставин. Зокрема – суттєвий хронологічний розрив (у 150-200 років) між часом появи «Clpearium Teutonicorum» та «Züricher Wappenrolle» і часом першого зафікованого в джерелах використання герба із зображенням корони угорськи-

²⁴ Pray G. Syntagma historicum. – Tabl. XIII. – Fig. 2; Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (далі скорочення: AGAD). – Perg. 5579, 5584.

²⁵ Pray G. Syntagma historicum. – Tabl. XV. – Fig. 1; AGAD. – Perg. 5587, Perg. 5588.

²⁶ Pray G. Syntagma historicum. – Tabl. XV. – Fig. 1.

²⁷ Там само. – Tabl. XII. – Fig. 8.

²⁸ Там само. – Tabl. XIII. – Fig. 5.

²⁹ Там само. – Tabl. XVI. – Fig. 1; AGAD. – Perg. 5590, Perg. 5591, Perg. 5592, Perg. 5593, Perg. 5621; Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków (далі скорочення: APK AS). – Perg. 131.

³⁰ AGAD. – Perg. 5597.

³¹ APK AS. – Perg. 157, 159, 162.

³² Posse O. Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige. – Dresden, 1913. – T. 3. – Tabl. XXVI. – Fig. 2; Tabl. XXVII. – Fig. 2.

³³ Там само. – Tabl. XXXII. – Fig. 1; Ströhl H. Oesterreichisch-Ungarische Wappenrolle. – Tabl. IX.

³⁴ Гречило А. Символи Королівства Галичини і Лодомерії. – С. 538-553.

ми королями. Останні висували претензії щодо галицько-руських земель ще від кінця XII ст³⁵. Від того часу і до кінця XIV ст. неодноразово бачимо угорських королів та їхніх спадкоємців на галицькому престолі³⁶. Очевидно, що подібні аспірації мали знайти своє відображення також у сфері геральдики, але чи користувалися різноманітні угорські претенденти гербом із зображенням корони в якості геральдичного знаку Галицького королівства в XIII-XIV ст., наразі невідомо³⁷.

Мал. 25: масстична печатка угорського короля Матвія Корвіна 1475 р.

Мал. 26: печатка угорського короля Матвія Корвіна 1477 р.

Мал. 27: печатка угорського короля Владислава II 1491 р.

До цього також варто додати, що корони у геральдичній традиції більшості європейських країн посідали досить помітне місце³⁸, тому автори «Clpearium Teutonicorum» та «Züricher Wappenrolle» мали безпомилково сприйняти смислове навантаження галицького герба, якщо на ньому справді було зображенено корону. Інша річ, коли б вони мали перед собою в автентич-

³⁵ Кріп'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 105; Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 30-33.

³⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII – XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 1996. – С. 61, 102, 229.

³⁷ Гречило А. Символи Королівства Галичини і Лодомерії. – С. 538-539.

³⁸ Kuczyński S. Polskie herby. – S. 228.

ному руському гербі сюжет, незвичний для західноєвропейського ока, тоді подібна суттєва модифікація герба була б цілком зрозумілою.

Утім, пошуки паралелей між руськими гербами із західноєвропейських джерел другої половини XIII – першої половини XIV ст. та геральдичними сюжетами на державних печатках Угорського королівства, на нашу думку, взагалі позбавлені будь-якого сенсу. Річ у тім, що геральдичні зображення з коронами на угорських печатках швидше за все репрезентували зовсім не претензії Угорської Корони на Галичину. Адже на більшості королівських печаток другої половини XV – першої половини XVI ст. у довковолових написах не зустрічаємо вказівки на галицький королівський титул, у той час як титулatura угорських королів у довковолових написах в інших своїх частинах суттєво не розходиться з геральдичною репрезентацією цих титулів у полі печатки. Так, зображення гербів Угорщини (поземі смуги та двораменний хрест на пагорбах) незмінно супроводжує напис: *regis hungarie*, герб Чехії (коронований лев з подвійним хвостом) – *regis bohemie*, герб Далмації (три короновані левові голови) – *regis dalmacie* та ін.³⁹

Варто звернути увагу на ту обставину, що для Угорської Корони в цей період більш актуальним, ніж ефемерні претензії на Галичину, було забезпечення надійного контролю над теренами Балканського півострова, зокрема, – над Боснією, правителі якої тривалий час визнавали себе васалами Угорщини, і за володіння якою між Угорщиною та Османською імперією в XV – на початку XVI ст. точилася запекла боротьба⁴⁰. Здається, саме тому на тогочасних угорських королівських печатках гербом з короною репрезентовано Боснію (в довковолових написах не раз бачимо відповідну вказівку – *regis rame*), середньовічна державна геральдика якої представлена, зокрема, зображенням корон. Вже на зламі XIV-XV ст. на маєстатичній печатці боснійського короля Степана Остої (1398-1404, 1409-1418) бачимо щит з вміщеною на ньому короною – знак, що став гербом Боснійського королівства⁴¹. Аналогічні зображення присутні також на інших державних печатках Боснії пізнішого часу. Так, король Боснії у 1471-1474 роках Миколай (Нікола Ілочкі, Міклош Уйлакі) користувався печаткою, на якій було зображене герб Боснії у вигляді трьох корон (1474)⁴².

Усе це дає підстави стверджувати, що в період другої половини XV – першої половини XVI ст. герби із зображенням однієї або кількох корон репрезентували в угорській державно-династичній геральдиці Боснійське, а не Галицьке королівство. Герб останнього у вигляді трьох корон має, ймовірно, значно пізніше походження, коли Габсбурги, як угорські королі, висунули наново претензії щодо Галичини. Для геральдичної репрезентації цих претензій було, очевидно,

³⁹ Pray G. Syntagma historicum. – Tabl. XII – XVI.

⁴⁰ История Венгрии. – Москва, 1971. – Т. 1. – С. 230-234.

⁴¹ Andelić P. Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine. – Sarajevo, 1970. – S. 37.

⁴² AGAD. – Perg. 5579.

помилково використано старий герб Боснійського королівства. Як герб Боснії, після її підпорядкування Австрії, уживано інший боснійський герб, який не раз зустрічаємо в південнослов'янських гербівниках кінця XVI – першої половини XVIII ст., в якості герба Рами (Боснії)⁴³ або Примор'я (Герцеговини)⁴⁴.

Мал. 28: маєтатична печатка
боснійського короля Степана Остої бл. 1398-1418

Мал. 29: печатка боснійського короля Ніколи Ілочкі 1474 р.

Повертаючись до руських гербів у західноєвропейських джерелах другої половини XIII – першої половини XIV ст., необхідно вказати на ще один можливий спосіб розв’язання проблеми руського прототипу для цих зображень. На нашу думку, в цьому випадку варто розглянути питання походження герба із зображенням повстяного капелюха в широкому контексті всієї середньовічної руської геральдичної традиції.

При близькому знайомстві зі спадщиною руського герботворення, перше, що впадає у вічі, це її колосальна перенасиченість старими родовими знаками, що походили ще з додеральдичної доби, і лише в XIV (можливо в XIII) ст. набули геральдичного оформлення. Це стосувалося як геральдики родової (зем’янської та панської)⁴⁵, так і державно-династичної (князівської

⁴³ Ritter-Vitezovic P. Stemmatographia sive armorum illicorum delineatio, descriptio et restitutio. – Vienae, 1701; Изображеніе оружій Иллуріческихъ Авторомъ Пауломъ Ріттеромъ въ діалектѣ Латінскомъ изданное на свѣтъ, и по егѡ уражденію на Славено Сербскій ѧзыкъ Преведенное. – 1741. – Арк.30 зв., 48 зв.: Рама ... Панциромъ ѿдѣянну руку мечемъ Кривымъ оружію на червліенному написала подю.

⁴⁴ Солов’єв А. Постанак илирске хералдике и породица Охмућевић // Гласник Скопскога Наућнаго Друштва. – Скопье, 1932. – Књ.12. – С. 102, 111-114; Јевић А. Стари српски печати и грбови. Прилог српској сфрагистици и хералдизи. – Нови Сад, 1910; Новаковић С. Хералдички обичаји у Срба у примене и књижевности. – Београд, 1884. – С. 109-112.

⁴⁵ Weriga-Darowski A. Znaki pieczętny ruskie. Noty heraldyczne. – Paryż, 1862; Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1877. – T. 1; Piekosiński F.

та велиокнязівської)⁴⁶. Хоча щодо останньої в науковій літературі дотепер існує хибне уявлення, що княжі знаки киево-руської доби так ніколи і не набули геральдичного значення.

Найліпшим спростуванням подібного погляду є той факт, що між доде-
ральдичними знаками киево-руської доби та пізнішими руськими гербами
XIV-XV ст. зберігається певна іконографічна тяглість. Так, пізніші герби
нащадків чернігівських Рюриковичів – князів Пузин⁴⁷ та Огинських XV –
середини XVI ст.⁴⁸, мають безумовну подібність зі знаками князів чернігів-
ської династії XI-XIII століття⁴⁹.

Ще більш промовистим свідченням тягlostі руської геральдичної тра-
диції від родових знаків киево-руської доби є наявність у гербах XVI ст.
волинського роду Костюшків-Хоболтовських зображення знака у вигляді
тризуба⁵⁰, що доволі виразно нагадує зображення родового знака на монетах

Heraldika polska wieków średnich. – Kraków, 1899; *Piekosiński F.* Jana Zamojskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne // Studya, rozprawy i materyaly z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego. – Kraków, 1907. – T. 7; *Wittig W.* Nieznana szlachta polska i jej herby. – Kraków, 1908; *Haisig M.* Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich. – Lwów, 1938; *Ćmioty A.* Печатки старожытной Беларуси. – Мінск, 1993; *Алфьоров О.*, *Однороженко О.* Українські особові печатки XV-XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. – Харків, 2008; *Однороженко О.* Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV-XVI ст. – Харків, 2008; *Його ж.* Родова геральдика Сіверської та Смоленської земель доби середньовіччя (друга половина XIV-XV ст.) // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2008. – № 3. – С. 12-22; *Його ж.* Родова геральдика Волинської землі в другій половині XIV – першій половині XV ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – Вип. 822. – С. 44-50; *Його ж.* Родова геральдика Руського королівства та Русь-
ких земель Корони Польської XIV-XVI ст. – Харків, 2009.

⁴⁶ *Puzyna J.* O pochodzeniu kniazia Fedka Nieswizkiego // Miesięcznik heraldyczny. – Lwów, 1911. – T. 4. – S. 41-82; *Sochaniewicz K.* Przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbaraskich // Miesięcznik heraldyczny. – Lwów, 1914. – T. 7. – S. 118-119; *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – Rok 7. – S. 684-725; *Його ж.* Numizmatyka litewska wieków średnich. – Kraków, 1920; *Nowak P., Pokora P.* Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Melneńskiego z 1422 roku. – Poznań, 2004. – S. 75-79; *Однороженко О.* Князівська геральдика Волині середини XIV-XVIII ст. – Харків, 2008; *Його ж.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII-XVI ст. – Харків, 2009.

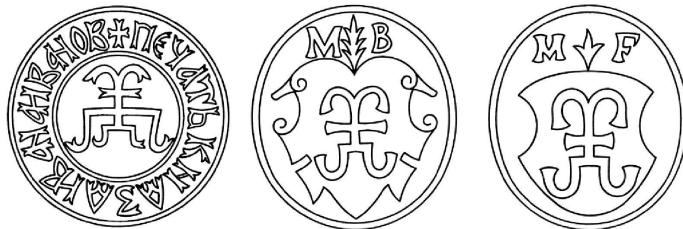
⁴⁷ Muzeum Narodowe w Krakowie (далі скорочення: MNK). – Rkps 892. – Т. 2. – S. 2; APK AS. – Teki 13. – Plik 26; Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі скорочення: ЦДІАК України). – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 1; ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 2, 5.

⁴⁸ APK AS. – Teki 7. – Plik 49, 54; Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 7444/3. – Арк. 819; Центральний державний історичний архів України у місті Львові. – Ф. 132. – Оп. 1. – Спр. 805. – Арк. 2 зв.

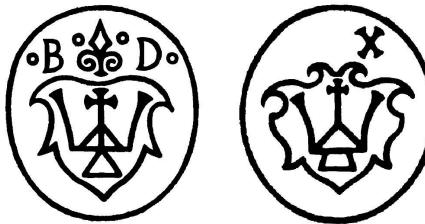
⁴⁹ *Рыбаков Б.* Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X-XII веков // Советская археология. – Москва, 1940. – Вып. 4. – С. 227-257; *Белецкий С.* Начало русской геральдики (знаки Рюриковичей X-XI вв.) // У источника. – Вып. 1: Сборник статей в честь члена-корреспондента Российской Академии наук С.М. Каштанова. – Москва, 1997. – Ч. 1. – С. 150; *Алфьоров О.* Болохівські князі – «провінційна гілка» чернігівських Ольговичів // Кобудь – Костянтинів – Старокостянтинів: історія, культура, археологія. Науковий збірник «Велика Волинь». – Старокостянтинів, 2006. – Т. 34. – С. 190-202; *Алфьоров О.* Молдовули київських князів другої половини XI – кінця XII століття (за матеріалами сферістичної колекції О.Шереметьєва) // Сферістичний портфель. – Київ, 2012. – Вип. 3. – С. 31-32 (малюнки).

⁵⁰ ЦДІАК України. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 514.

Володимира Святославича⁵¹. Наводимо лише ці найяскравіші приклади, хоч в дійсності їх перелік можна значно розширити.

Мал. 30-32: печатки князів Пузин та Огинських кінця XV – середини XVI ст.

Мал. 33-34: зображення тризубоподібного знака як герба на печатках Костюшків-Хоболтовських XVI ст.

Очевидно, що і на теренах Руського королівства (Галицько-Волинської держави) практика використання княжих родових знаків у XIII-XIV ст. не була занедбана. На це, зокрема, вказує наявність на вислих печатках Льва I Даниловича родового знаку Романовичів, який у пізніших канцелярських описах XV-XVII ст. незмінно фігурує під назвою «Zub» («pieczęci z zubem», «signum ad modum dentis», «sigillum dentale»)⁵².

Археологічні знахідки також вказують на побутування на галицько-волинських землях тризубоподібних знаків Рюриковичів, які, щоправда, мали значно простішу іконографію в порівнянні зі своїми прототипами Х-XI століття⁵³.

Власне, подібна спрощена іконографія родового знака, що складався з трьох зубців, середній з яких був вищим за дві бічні, має виразні паралелі з зображенням руських гербів у «Züricher Wappenrolle». Контури повстяного капелюха в загальних рисах доволі відчутно нагадують спрощене накреслення тризуза. Автори «Clipearium Teutonicorum» та «Züricher Wappenrolle»,

⁵¹ Сотникова М. Сребренники киевского клада 1876 г. // Нумизматика и сфрагистика. – Киев, 1968. – Т.3. – С.114-137; Сотникова М. Нежинский клад сребренников 1852 г. (реконструкция состава) // Нумизматика и сфрагистика. – Киев, 1968. – Т. 4. – С. 15-42.

⁵² Дашикевич Я. Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя Наукова геральдична конференція. – Львів, 1993. – С. 32-33.

⁵³ Грушевський М. Звенигород Галицький // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1899. – Т. 31-32. – С. 22; Шеломенцев-Терской В. Новые находки печатей из летописного Звенигорода // Нумизматика и сфрагистика. – Киев, 1968. – Т. 3. – С. 163-167.

цілком вірогідно, могли сприйняли це останнє за зображення своєрідного головного убора. Імовірність подібного неправильного прочитання автентичного змісту руського герба в цьому випадку мала бути доволі значною, і тому не повинна дивувати з огляду на те, що для західноєвропейської геральдики зображення старих родових знаків є в цілому нехарактерним. Зокрема, в «*Züricher Wappenrolle*», серед майже 480 зображених в ній малюнків, не знаходимо жодного знакоподібного герба⁵⁴.

Очевидно, що родовий знак Романовичів у XIII – першій половині XIV ст. вже мав виконувати роль геральдичного зображення, що репрезентувало Руське королівство поруч із зображеннями двоголового орла⁵⁵, льва⁵⁶, галки⁵⁷ та хреста⁵⁸, для того, щоб потрапити до геральдичних творів фактично всеєв-

⁵⁴ Merz W., Hegi F. Die Wappenrolle. von Zürich. Ein he ral disches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts im getreuer farbiger Nachbildung des Originals mit den Wappen aus dem Hause zum Loch. – Zürich-Leipzig, 1930.

⁵⁵ Голубець М. Начерк історії українського мистецтва. – Львів, 1922. – Т. 1; Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. – Краків, 1941; Климкевич Р. Двоголовий орел Галицько-Володимирського королівства // Музейні Вісті. – Чікаго, 1959. – Квартал 1-2.; Його ж. Герб і печаті міста Холма // Літопис Волині. – Вінниця, 1964. – Ч. 7. – С. 53; Полное собрание русских летописей. – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – С. 845; Климкевич Р. Столичні і земські герби Посияння і Лемківщини // Перемишль – західний бастіон України. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1961. – С. 103; Гречило А. Територіальні символи. – С. 132-133; Петрушевич А. О городе Галиче за Луквой // Вестник Народного Дому. – Львов, 1887. – Ч. 52. – С. 467; Кріп'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С.154.

⁵⁶ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (далі скорочення: GStAPKB). – XX. – Hauptabteilung. – Pergamenturkunden. – Schiebl.81. – N1; Кунчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. – С. 147-148; Барвінський Б. Українські сферагістичні пам'ятки XII – XIV ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 254; Гречило А. Територіальні символи. – С. 129; Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ, 1992. – С. 123; Дацкевич Я. Геральдичне зображення лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV сторіччя) // Знак. – 1998. – Ч. 16. – С. 7; Лаппо-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников. – С. 222-223; Lewicki A. Ruthenische Teilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen 1387 // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galicien. – Wien, 1898. – S. 173; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich. – Kraków, 1899. – S. 293-294; Наливайко Д. Очима Заходу. – С. 52; История немецкой литературы / Ред. Б.И. Пуришев и др. – Москва – Ленінград, 1962. – Т. 1. – С. 122-123.

⁵⁷ GStAPKB. – XX. – Hauptabteilung. – Pergamenturkunden. – Schiebl.81. – N 4-5; Кунчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. – С. 176-183; Барвінський Б. Українські сферагістичні пам'ятки. – С. 243-247; Гаврилюк О. Перстень-печатка княжої доби з Тернопільщини // Четверта наукова геральдична конференція. – Львів, 1994. – С. 24; Грушевський М. Ілюстрована історія. – С. 168; Його ж. Молотівське срібло // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1898. – Т. 25. – С. 5-6; Лаппо-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников. – С. 295-297; Терський С. Два маловідомих персонні-печатки з XIV ст. // Шоста наукова геральдична конференція. – Львів, 1997. – С. 90; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich. – S. 305; Його ж. O zródlach heraldyki russkiej // Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-filologiczny. – Kraków, 1899. – Serya 2. – Т. 13. – S. 200; Пекосинский Ф. Источники русской геральдики // Heraldica. – Санкт-Петербург, 1900. – Т. 1. – С. 107.

⁵⁸ Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Київ. – Філадельфія, 1954. – Ч. 4; Його ж. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка – 2000. – Київ, 2000. – Вип. 35/36. – С. 106; Pasch G. Drapeaux du «Libro de Conscimiento» // Vexillologia. – Paris, 1969. – Т.2. – N. 1-2. – S. 18; Гречило А. Територіальні символи. – С. 133; Gumowski

ропейського масштабу. Інша річ, що достеменно невідомо, яким був зовнішній вигляд цього герба – пізніші канцелярські описи та археологічні знахідки надаються до реконструювання лише загальних уявлень про нього і, до того ж, не подають родовий знак як суто геральдичне зображення.

Пролити світло на це питання, на нашу думку, може дещо пізніше, але натомість автентичне руське джерело, яке, що найважливіше, містить в собі виразно геральдичну інформацію, якої бракує описам та археологічним пам'яткам. Маємо на увазі печатку Волчка Преслужича, пана та дідича на Рогатині (Wolczko Presszlussicz dominy et heres de Rohatyn), яку було прикладено до кількох документів, датованих 1404-1419 роками⁵⁹. Печатка має незвично великий розмір – 43 мм, який на той час був більш характерним для державних (князівських) печаток. Ця особливість пояснюється тією обставиною, що Волчко Преслужич вважав себе спадкоємцем династії Романовичів і, очевидно, висував певні політичні претензії на галицько-волинську спадщину⁶⁰. Це відбилося, зокрема, в наданні Волчком Преслужичем 14 серпня 1415 року магдебурзького права та герба новозаснованому місту Рогатину⁶¹.

Мал. 35: печатка Волчка Преслужича, пана та дідича на Рогатині 1415 р.

Не може не впадати у вічі також характерний вигляд родового герба пана Волчка, який має виразні аналогії з тризубоподібними родовими знаками Рюриковичів. Висуваючи претензії на династичну спадщину Романовичів, рогатинському дідичу очевидно йшлося, крім всього іншого, також про

M. Pieczęcie książąt litewskich. – S. 715; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (далі скорочення: BCzart). – Perg. 262, 300, 384, 392; Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. – Perg. 22, 31; GStAPKB. – XX. – Hauptabteilung. – Pergamenturkunden. – Schiebl. 109. – N 68; MNK. – Rkps 1458. – K. 95, 96, 97, 98, 99, 103; Muzeum Narodowe w Warszawie. – NPO 10713, 11409; Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór luźnych pieczęci 88.

⁵⁹ AGAD. – Perg. 4686, 4775; BCzart. – Perg. 272.

⁶⁰ Мицько І. Про нападків воєводи Богдана, засновника Молдовського князівства // Знак. – Львів, 1999. – Ч. 1. – С. 4-5; Його ж. Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // Знак. – Львів 2000. – Ч. 20. – С. 2; Його ж. Іванко Преслужич, герой оборони Олеського замку // Галицька брама. – Львів, 2000. – Грудень. – С. 16-17.

⁶¹ AGAD. – Perg. 4775; Biesiadecki F. Herb królewskiego miasta Rohatyna // Ziemia Czerwieńska. – Lwów, 1936. – Rocz. 2, z. 1. – S. 118; Царьова Н. Привілеї Волчка Преслужича на надання магдебурзького права новозаснованому місту Рогатину // Рогатинська земля: Історія та сучасність. – Львів, 1995. – С. 93; Гречило А. Українська міська геральдика. – Київ, 1998. – С. 24; Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України. – Київ, 2001. – С. 299-300; Сварник І. Символіка міст Галицької землі // До джерел. – Київ, Львів, 2004. – Т. 1. – С. 604.

символічну репрезентацію власних політичних претензій. Родовий герб надавався для цього як найкраще, з огляду на що малоймовірно є суттєва відмінність між гербом, який бачимо на печатці Волчка Преслужича, і державно-династичним знаком-гербом Романовичів, на спадкоємності щодо яких наполягав пан на Рогатині (герб останнього міг відрізнятися від герба Романовичів другорядними деталями, як, приміром, меншим розміром середнього зубця, або відгалуженням на лівому кінці).

На нашу думку, автори «Clipearium Teutonicorum» та «Züricher Wappenrolle» при відтворенні державного герба Руського королівства мали справу з геральдичним зображенням родового знака когось із Романовичів, найімовірніше короля Данила або Льва I Даниловича, що своїм зовнішнім виглядом мав бути близьким до зображення, яке бачимо в гербі Волчка Преслужича пана з Рогатина. Втім, не зумівши належно осмислити зміст зображення на автентичному гербі, автори названих вище творів, імовірно, подали власну інтерпретацію руського державного герба, описавши, а згодом зобразивши його у формі повстяного капелюха⁶². Щодо кольористики зображених у «Züricher Wappenrolle» руських гербів, то їхне забарвлення (червоно-срібне) значною мірою відповідає тим висновкам, які свого часу зробив Роман Климкевич щодо кольорів руських гербів та додеральдичних родових знаків руських князів⁶³.

Якщо наші висновки щодо значного ступеня подібності герба Волчка Преслужича з родовим знаком Романовичів («Zubem») можна буде визнати вірогідними, то в такому разі варто припустити, що в основі тризубоподібного родового знака Романовичів перебувало зображення, що складалося з двох з'єднаних між собою півкіл кінцями догори. Очевидно, що подібне зображення мало правити за герб старшої гілки Романовичів – короля Данила, Льва I Даниловича, Юрія I Львовича та Андрія Юрійовича, а молодші представники династії користувалися, імовірно, видозмінами родового знака утвореного з двох півкіл. Подібне припущення є цілком правдоподібним з огляду на поширену в руському герботорівленні XIV – XVI ст. практику видозмінювання родових гербів молодшими гілками певного роду.

Відповідно, якщо зважати на родовідну традицію князів Острозьких та висновки сучасних українських вчених⁶⁴ щодо походження князів на Острозі від молодшого сина короля Данила, князя Романа, то герб Острозьких мав бути певною видозміною родового знака старшої гілки Романовичів, тобто мав складатися із зображення з використанням двох півкіл, але укладених у дещо інший спосіб. Герб князів Острозьких другої половини XIV – першої половини XVI ст. цілком відповідає цим вимогам, адже до середини XVI ст. в його

⁶² Merz W., Hegi F. Die Wappenrolle. – S.15-16.

⁶³ Климкевич Р. Староукраїнські червоні щити // Музейні Вісті. – Чікаго, 1958. – Кварт.1/2. – С. 5-13.

⁶⁴ Войтович Л. Князівські династії. – С. 229.

основі перебувало зображення з'єднаних стовпом двох півкіл (або півмісяців), що лежать рогами донизу над восьми- (або шести-) променевою зіркою⁶⁵.

мал. 36-38 печатки Данила Васильковича (1386),
Фридерика Федоровича (1438) та Костянтина Івановича (1508),
князів Острозьких

Уже на найдавнішій відомій на сьогодні печатці Данила, князя з Острога, бачимо саме цей сюжет⁶⁶ (мал. 36). Слід зауважити, що виразну паралель до нього знаходимо також в одному з перших західноєвропейських геральдичних творів, який містить інформацію про руські герби, – «Книзі знань всіх королівств, країв і володінь, які є на світі, та стягів і гербів кожного краю...» (*Libro de Conscimiento*), створеній у Кастилії близько 1350 р. і відомій за чотирма списками⁶⁷. Описуючи свою подорож країнами Європи, автор згадує країну Роксію (Роксоланію, Русь) та подає відомості про її герб – на зеленому полі золота восьмипроменева зірка, і стяг – на сріблому полі два золотих півмісяці, які лежать рогами в різні боки⁶⁸. Тобто – ті самі фігури, що і на печатці Данила, князя з Острога.

Щоправда, відомості про кольористику цих зображенень у «*Libro de Consciimiento*» дещо відрізняються від пізнішої інформації про забарвлення герба князів Острозьких, але у даному випадку варто зважати на ту обставину, що автор «Книги знань» часто припускається неточностями у відтворенні гербів віддалених від Кастилії держав та земель⁶⁹. Якщо ж говорити про справжні кольори Острозького князівства, які подано, зокрема, на пррапорі князя Костянтина Івановича Острозького на знаменитій картині «Битва під Оршею» (на червоному полі золотий або срібний знак), то не може не впадати у вічі їх тотожність із кольорами (червоний і срібний) гербів Руського королівства

⁶⁵ Однороженко О. Князівська геральдика Волині. – С. 10-19.

⁶⁶ BCzart. – Perg.254; MNK. – Rkps 1713. – K. 180; AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – Sygn. 33. – S. 609.

⁶⁷ Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Київ. – Філадельфія, 1954. – Ч. 4. – С.178-183; Його ж. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000. – Київ, 2000. – Вип. 35/36. – С. 104-110; Pasch G. Drapeaux du «Libro de Conscimiento» // Vexillologia. – Paris, 1969. – Т. 2. – N.1-2. – С.18; Гречило А. Територіальні символи. – С. 133; Його ж. Становлення символів Руського королівства. – С.266-267.

⁶⁸ Климкевич Р. Львів і Україна. – С.110.

⁶⁹ Гречило А. Становлення символів Руського королівства. – С.266-267.

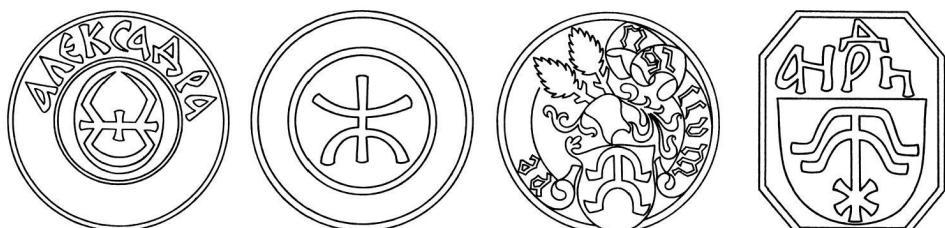
з «Clipearium Teutonicorum» та «Züricher Wappenrolle».

Наочанок, необхідно звернути увагу на те, що знакоподібні конструкції на основі двох півкіл незмінно уживано також у гербах тих княжих родів, що вели свій родовід від молодших представників роду князів Острозьких – Четвертинських, Головнів-Острожецьких та Заславських⁷⁰.

У кожному з цих гербів бачимо певну відмінність від герба Острозьких – у Четвертинських півкола перехрещено, у Заславських і Острожецьких додано відгалуження на кінцях півкіл, а в останніх, крім того, вилучено зображення зірки (мал. 40-43). Усе це підтверджує наше припущення щодо походження герба князів Острозьких, як молодшої гілки роду Романовичів, від первісного родового знака останніх шляхом геральдичної модифікації зі збереженням основних складових – двох півкіл.

Мал. 39: герб Костянтина Івановича, князя Острозького, на його прапорі з картини «Битва під Оришою» (1514)

Мал. 40-43: Печатки Олександра Івановича, князя Четвертинського (1477),
Федора Михайлова (1477),
Петра Михайлова, князя Головні-Острожецького (1507),
Андрія Юрійовича, князя Заславського (1520).

⁷⁰ Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Мицько І. Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. – Львів, 2000. – С. 10-15; Однороженко О. Князівська геральдика Волині. – С. 70-71; Войтович Л. Князівські династії. – С.233; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. – Kraków, 1894. – S.594;